

Den økologiske krisen i psykologien

Lina Søreide Slåttå

lina.soreide@gmail.com

Den økologiske krisen finnes som en felles ytre ramme for våre liv, og samtidig som unike og ofte usynlige og smertefulle indre erfaringer. Kanskje kan vi invitere den inn i faget vårt.

I oktober 2020 spurte Klimautvalget (Psykologtidsskriftet, 2020) Facebook-gruppa for psykologer og psykologstudenter om hvorfor og hvordan vi skal bidra i møte med klimaendringene. Svarene som kom, støttet arbeidet med å utforme foreningens klimaregnskap, men vektla samtidig at det er lite psykologer kan og bør gjøre i klinikk og politikk, annet enn å skape håp og å «senke temperaturen i rommet». Sistnevnte kommentar var trolig en velment spøk, men jeg mener den likevel illustrerer det som tilsynelatende er en dominerende posisjon i vår profesjon i dag, hvorfra klimaendringer og naturtap ligger utenfor vår horisont. På hvilket grunnlag skal vi fortsette å skape håp i terapirommet, i en verden som faktisk blir varmere?

«Jeg er en jævla drittunge!»

For ti år siden møtte jeg ei jente i tenårene som var akuttinnlagt etter et alvorlig selvmordsforsøk. Jeg var sommervikar på en døgnavdeling, og ble spurt om å ta en prat med henne fordi hun ville møte noen yngre enn de faste miljøterapeutene. Vendt mot vinduet på rommet sitt strømmet ordene hennes omtrent slik: «Hva er meningen med at jeg skal være her? Jeg har jo allerede tatt for mye. Hver kalori jeg spiser, ødelegger. Jeg er en jævla drittunge i oljelandet!»

Ordene og kraften i stemmen traff meg. Siden da har jeg søkt etter en samtale blant psykologer som tar på alvor kompleksiteten i dette møtet – hennes livshistorie og tilstand, det relasjonelle sprengstoffet, men også vår felles historie preget av en reell økologisk krise, forårsaket av et kollektivt overforbruk i vår del av verden. Den sjette og siste delrapporten fra FNs klimapanel (IPCC, 2022) slår fast at nåtidige og fremtidige klimaendringer utvetydig henger sammen med menneskelig aktivitet og klimagassutslipp, og at den samtidig er og må forstås som en naturkrise. Den krever en storstilt endring i mengde og type energi vi hver dag forbruker, og i måten vi forvalter naturen på, spiser, dyrker, bygger, skoger, reiser og kler oss. Den økologiske krisen er samtidig en sosial og medmenneskelig krise. UNICEF (2021) rapporterer at den i dag truer livet til 1 milliard barn verden over, og at 99 prosent av hele jordas barnebefolkning er utsatt for minst én klimatrussel akkurat nå. Et nylig orienteringsdokument fra forskere ved Imperial College London oppsummerer det vi vet om effekten av klimaendringene på psykisk helse og livskvalitet (Lawrance et al., 2021). De finner ulike og sammensatte sammenhenger. Blant funnene er en tydelig korrelasjon mellom økende lokale temperaturer og klimaendringer og selvmordsrate i de spesifikke områdene, at mennesker som møter kriteriene for psykisk lidelse, er mer sårbare for effektene klimaendringene har på fysisk og psykisk helse, samt at klimaendringene øker psykiske plager som angst og depresjon, spesielt hos unge mennesker – også når de *ikke er direkte berørt*, slik som jenta på akuttposten.

En famlende håndsrekning

Denne teksten er en famlende håndsrekning, rettet mot og til mine psykologkollegaer, for å møte jentas invitasjon og det innledende spørsmålet om psykologiens grunnlag for å skape håp i en økende klimakrise. Blikket er vendt mot psykologien som forståelse og praksis, fordi klimaendringer og ødeleggelse av natur hver dag skjer som resultat av kulturelle og økonomiske systemer vi er en del av, og som psykologien står i et gjensidig påvirkningsforhold til (Ekeland, 2009; Hollway et al., 2022; Madsen, 2009, 2010). Psykologispråket har definisjonsmakt og bidrar til å forme det normative i kulturen (Madsen, 2010; Nafstad, 2004). Som normativ vitenskap hevder filosof Tor-Johan Ekeland (2009) at psykologien ikke bare må vurderes ut fra hva den er, men også ut fra hva den gjør. Det er derfor grunn til å se på psykologiens handlinger i møte med jenta og den økologiske krisen.

... klimaendringene øker psykiske plager som angst og depresjon

Psykologiens handlinger

Økopsykologien stiller her med et kritisk blikk på utviklingen innen moderne psykologi (Fischer, 2013; Hollway et al., 2022; Roszak, 2001; Roszak, Gomes & Kanner, 1995; Stoknes, 1994). Den utfordrer oss til å åpne opp muligheten for at den økologiske krisen ikke bare er noe *utenfor* psykologien som vår psykologikunnskap bør bidra til å løse (se Ekelund, 2022 for en nylig oversikt over viktige påvirkningsmuligheter), men at den også finner sted i psykologien, som en slags indre økologisk krise i faget. Den jungianske analytikeren James Hillman skriver i forordet til boka *Ecopsychology* (Roszak et al., 1995, s xxii): «Psychology, so dedicated to awakening human consciousness, needs to wake itself up to one of the most ancient human truths: we cannot be studied or cured apart from the planet.» Dette er på linje med andre stemmer (Cushman, 1990, 2007; Ekeland, 2009; Hollway et al., 2022; Madsen, 2009, 2010; Skår et al., 2012) som viser hvordan vestlig psykologi risikerer å bli fanget i og forsterke en individualisme, hvor mennesket er, og bør være, autonomt og upåvirket i relasjon til andre, naturen og sosiale forhold. Det er denne individualismen Charles Taylor (2019) karakteriserer som preget av en banal autentisitet, hvor individuell valgfrihet og realisering er det moralske imperativet, *uavhengig* av valgets innhold og konsekvenser. Den økopsykologiske oppfordringen handler derimot om å anerkjenne de relasjonelle og økologiske båndene mennesket lever sitt liv i rammen av: Vi er sammenvevde med hverandre og naturen på måter som både er felles og individuelle; det går tråder mellom vårt sinn og den naturen som omgir oss, og helt konkret gir oss mulighet til å «være psykologi» (Sverdrup-Thygeson, 2020). Menneskets natur, som et avhengig og sårbart liv, utgjør menneskets eksistensielle situasjon i verden. Få har beskrevet dette med samme enkelhet og dybde som Donald F. Winnicott (2002): «There is no such thing as a baby. Only a mother and a baby.» Og her kan vi med økopsykologien utvide med at rundt barnet og omsorgsgiver finnes en familie, et lokalmiljø, et samfunn og en natur, både nærnaturen og større natursystemer som påvirker lufta, temperatur og vær. Det er denne grunnleggende sårbarheten eksistensielle filosofen Emmanuel Levinas (2000) gir stemme i sine beskrivelser av menneskets grunnvilkår som *utgitt til hverandre*. Vi er hverandres gisler (Levinas, 2000), og bærer til enhver tid noe av den andres liv i våre hender (Løgstrup, 2010). Ifølge økopsykologien gjelder dette også overfor naturen. Frihet som eksistensielle vilkår er her ikke gyldig i et økologisk vakuum (Slåttå & Madsen, 2014). Økopsykologien utgjør en bevegelse fra en slags frihet fra relasjonelle eller økologiske grenser til en form for medfrihet og en frihet *til* begrensning og relasjonell betydning og sårbarhet.

Vi trenger å forestille oss hva psykologi er og kan være, på nytt

Økopsykologien er ikke integrert på profesjonsutdanningen slik oppbyggingen ser ut på nettsidene til de ulike institusjonene. Naturen, som mennesket er en del av, er ikke tatt inn i psykologiens menneskesyn slik den kommer til uttrykk i dominerende perspektiver (Slåttå, 2014; Slåttå & Madsen, 2014). Det psykologien ikke gir plass, er det strevsomt å få øye på og gi gyldighet, i oss selv, pasientene og i politikk. Ny leder i Klimautvalget, Bjørn Ekelund (2022), beskriver i marsutgaven 2020 at det i dag nettopp er få uttrykk for at klimaendringene og naturtap er tatt inn i norske psykologers rolleforståelse. Også internasjonalt er forskning på psykologiske og emosjonelle årsaker til og effekter av den økologiske krisen et neglisjert område, med stort behov for økt oppmerksomhet, både akademisk og politisk (Lawrance et al., 2021). Flere britiske og amerikanske psykologer (Hollway et al., 2022, Orange, 2017; Weintrobe, 2022) har løftet frem det økopsykologiske tankegodset og beskrevet et behov for å gjenskape (reimagine) moderne psykologi og psykoanalyse i et øko-psyko-sosialt landskap. Vi trenger å forestille oss hva psykologi er og kan være, på nytt.

Kan hende ligger en begynnelse på dette arbeidet i pensumet i faget samfunnspsykologi ved profesjonsstudiet i Oslo, og boka *Critical Community Psychology – Critical Action and Social Change* (Kagan et al., 2019). Den tematiserer *the environmental crisis* og hvordan psykologer kan og bør bidra i samfunnsrettet og naturbyggende arbeid, fordi psykisk helse skapes i en større sosial og økologisk kontekst. Psykoanalytiker Sally Weintrobe (2022, s. 108) løfter frem alvoret og håpet i psykologiens og psykologens indre forestillingsarbeid og handlinger: «...what is really at stake, if we dig deeper, is the very viability of the caring, loving, ecologically embedded part of the self and the group.»

Et møte med oss selv

Å ta inn naturtap og klimaendringer i terapi er å åpne for egen sårbarhet og setter oss i samme båt som pasienten. Den økologiske krisen berører også vår samvittighet og skyldfølelse, eller det som blir kalt både økologisk skyld (Jensen, 2019) og skandinaviske skyldfølelser (Oxfeldt, 2016). Voksne psykologer i Norge representerer en gruppe som lever godt på bekostning av mulighetene for gode liv andre steder i verden og i tiden fremover. Slik sett kan metaforen «i samme båt» komme til kort; noen av oss sitter i tryggere båter enn andre, både historisk og geografisk. Jenta på akuttposten blir en påminner om at ethvert pasientmøte i aller høyeste grad også er et grunnleggende og etisk møte med oss selv.

En fortrengt natur

Fra et økopsykologisk perspektiv er det mulig å forstå den økologiske krisen og psykiske lidelser som uttrykk for noe felles. De er tilstander hvor vi har fortrengt vår egen natur og sårbarhet, og avhengighetsbåndene som holder oss selv og andre oppe. Noe lignende sa den østerrikske psykoanalytikeren, Wilhelm Reich (1973) allerede på 40–50-tallet, da han løftet frem en emosjonell blokkering mellom mennesket og naturen. Han vektla egenskaper ved mennesket som roter det i naturen, mer enn det som skiller mennesket fra naturen. Økopsykologien øver kritikk mot individualismen og dens avtrykk i psykologien for å underbygge en kultur som møter naturen som om den burde bestå, uavhengig av ytre påvirkning, og fleksibelt kunne tilpasse og endre seg. Med eksistensfilosofen Martin Bubers terminologi møter vi naturen som et Det, et slags dødt objekt, i motsetning til et Du (Buber, 1967; 2003). Et Du favner både en felles sårbarhet og en samtidig radikal forskjellighet fra oss selv, som «noe annet» vi må bli kjent med for å vite noe om. Med natur mener jeg

her både den ytre naturen som holder rundt og holder liv i mennesket, i form av insekter, bær, skog og dyreliv, havet, elva og molden, men også den indre menneskenaturen og vår egen sårbare kropp, som kan invaderes, krenkes og utmattes. Jeg lurer på om det foregår en slags parallell rovdrift på og standardisering av både den indre og ytre natur, fordi det sårbare er fortrenget. Da er det mye vi må legge dødt i oss selv for å skjule det sensitive, reaktive, myke og omsorgsfulle. Enten vi er ei jente på akuttposten eller psykologen hun møter.

Forfatter av boka *Ungdommens transformasjoner*, psykolog Per Are Løkke (2021), beskriver hvordan raseringen av den menneskelige økologi skjer parallelt med raseringen av naturen, og viser til påfallende likheter i det instrumentelle språket som brukes i politiske handlingsplaner om både ungdom og natur. Ungdom er her ressurser som bør tilpasses samfunnet og fremtiden. Sosialantropolog og forfatter av *Jordboka* (2019), Dag Jørund Lønning, viser som en tankevekkende parallell hvordan jordbruket over de siste tiårene har behandlet den levende molden som noe dødt og tomt, som kan og bør tilføres stoffer og behandling utenfra for å effektivt produsere lønnsom avling. Som en slags selvoppfyllende profeti har vi endt opp med å utarme jorda. Det ligger et slags paradoks i dette: Naturen og vi selv (våre barn, våre relasjoner og vårt sexliv) blir satt i høysetet som steder å foredle og forbedre i tråd med kulturelle normer for produktivitet, lykke, helse og utseende, men uten rom for noe hellig, i betydningen noe å lytte til og forstå, som noe levende og skapende i seg selv. Med filosofen Gabriel Marcel's distinksjon møter vi naturen, fenomener og oss selv i økende grad som standardiserte problemer som skal løses, og ikke som unike, stedbundne mysterier å gå inn i for å være og forstå (Kolstad et al., 1991).

Et annet parallelt uttrykk for et økende press på naturen er den forsvunne leken for 5- og 6-åringene som møter opp på skolen hvert år (Frøseth, 2016; Ridar & Ertesvåg, 2018). Samfunnsviter og forfatter Arne Klyve (2016) beskriver skolen som vår tids største arena for anerkjennelse og krenkelse. Krenkelsen øker i omfang når det emosjonelle og strukturelle rommet for individualitet, lek, bevegelse og hvile minker. Her mener jeg det kan oppstå et forvirrende og smertefullt gap, hvor «vær deg selv» blir et mantra mer enn en mulighet, og hvor det underliggende budskapet oftere er «klar deg selv». Det er en form for individualisme uten plass til sårbarhet og individualitet, slik Vetlesen skriver det (2009). At barn og ungdom velger skolefravær, kan dermed også forstås som et legitimt opprør mot stadige nederlag og undertrykkelse av naturlige behov, og slik sett henge sammen med de unges kraftfulle skolestreiker for klima og natur.

Gjennom naturens respons på vår utnyttelse og grenseoverskridelser – den lar seg ikke enkelt forme i vårt bilde og til vårt forbruk – får vi en mulighet til å se den andres sårbarhet og radikale forskjellighet. Det fortrenget innhenter oss i den økologiske krisen, som både stille og stormende viser oss våre egne og naturens sammenvevde og sårbare liv.

En invitasjon

Slik det også ble vektlagt i responsen på Facebook, har jeg hørt at psykologer må være håpsbærere i terapi. I møte med jenta og en livstruende økologisk krise strever jeg med å gi dette terapeutiske aspektet form på en måte som kjennes sann. Den danske teologen og bioetiker Mickey Gjerris (i Bjørklyhaug & Vetlesen, 2020) mener at samtidens naturstridige handlinger, per se, er håpløse, tomme for håp. Det ligger ikke et grunnlag for håp innenfor den tenkningen som opprettholder rovdriften. Bjørklyhaug og Vetlesen (2020) advarer i sin bok *Det går til helvete, eller?* mot et naivt håp i møte med uro, sorg og raseri i natur- og klimakrisens tid. Jeg gjør meg tanker om at et individualisert håp, som noe vi skal få til hver for oss, øker avstanden til hverandre og naturen. Den økologiske krisen

puster liv i og anerkjenner behovet for et språk hvor vi bærer og møter indre erfaringer sammen. Da er ikke håp en ting inni meg eller deg, prisgitt personlig overbevisning eller en privilegert immunitet fra klimaendringenes katastrofale konsekvenser, men noe vi *gjør* og kan skape sammen. Kaethe Weingarten (2007), psykolog, familieterapeut og grunnlegger av the Witnessing Project, vektlegger håpet som et verb i uttrykket «doing hope». Hun viser også hvordan håpet kan innebære fortvilelse (s. 21): «...hopeful people, *as opposed to optimistic ones*, may also feel despairing. As long as despair doesn't descend into isolation, devolve into indifference or foster hatred, it is just another feeling that may accompany us along the way.» På samme måte som andre erfaringer i møte med klimakrisa og tapt natur, enten det er en uro, en sorg eller et sinne, som alle kompliseres av at vi *både* er den redde, den sørgende, den krenkede og den skyldige, trenger vi å bære håp i fellesskap, for å ikke overveldes og gjøre apatien til en nødvendig beskyttelse. Robert Stolorow (i Orange, 2017, s. 19) understreker det potensielt traumatiserende og paralyserende i den økologiske krisen, som vi derfor har gode psykologiske grunner til å unngå, og viktigheten av å likevel møte angsten og hverandre: «...in turning away from the extreme dangers, we contribute to the coming to be of the horrifying catastrophe we are evading (...) We must face up to our apocalyptic anxiety (...) Such facing up requires that we open a far-reaching emotional dialogue in which the Angst can be *collectively* held and borne.»

Den økologiske krisen representerer dermed en konkret invitasjon til noe annet enn individualisme. Den økologiske tilstanden inviterer til tilhørighet, ansvar og betydning i møte med hverandre og naturen. Kanskje var det dette jeg kunne åpne for og invitere akuttpostjenta inn i? Eller, kan hende var det *hun* som inviterte *meg*. Derrida (1999, s. 41) gir erfaringsnære ord til undringen: «The one who invites is invited by the one whom he invites.» Psykoanalytiker og filosof Donna M. Orange (2017, s. 120) beskriver hvordan invitasjoner kan gi oss en håndsrekning, både i møte med jenta og den økologiske krisen: «My welcome creates the possibility that the other may welcome me into her world of loss, confusion, the devastation. The welcomer becomes the one who may be welcomed as a lost and wandering stranger (...) Any home we seem to possess turns out to be our common home, the one we have been mindlessly destroying.»

Den økologiske krisen representerer dermed en konkret invitasjon til noe annet enn individualisme

Tro, håp og kjærlighet

Jeg kommer til å tenke på håpet slik det står innfelt i det som trolig er et av de mest siterte versene, i en av de mest siterte bøkene i verden (1. Kor 13:13): «*Så blir de stående disse tre: tro, håp og kjærlighet. Men størst av dem er kjærligheten.*» Hvor hult det kan lyde, fordi vi har hørt det så mange ganger før, leser jeg det som en overlevert visdom hvor håpet alltid er *betinget* kjærligheten som jordsmonn. «Without love and rage, no hope», skriver frigjøringspedagogen Paulo Freire (2014). Forfatter og filosof Iris Murdoch (i Vetlesen & Bjørklyhaug, 2020) beskriver kjærlighet som *den uhyre vanskelige erkjennelsen av at noe annet enn en selv er virkelig*. Å la den andre finnes som et Du er et krevende og livslangt arbeid. I Murdochs tenkning er ikke det gode nødvendigvis knyttet til valg, men til å være oppmerksom – på andre, på verden og på hvordan situasjoner kaller på vår handling. Å elske blir en slags selvforglemmelse, forankret i en kontakt med egen og andres sårbarhet.

Ordet kjærlighet var et ikke-ord på profesjonsutdanningen, med unntak av etikkundervisningen om de grenseoverskridelser som ikke skal skje i terapi. Et innsiktsfullt fagessay tilbake i 2004 (Østberg, 2004) tematiserer terapeutens ofte stille og non-verbale kjærlighet for pasienten som en avgjørende

og helende, men langt fra ukomplisert, kraft i terapi som i liten grad omtales og forskes på. Østberg etterspør en dreining i profesjonsutdanningen med rom for dybden, nyansene og det krevende terapeutiske arbeidet kjærlighet i terapi er. Essayet viser også til at tausheten rundt temaet kan handle om at kjærlighet til pasienten, i likhet med den økologiske krisen i terapi, strekker seg utover terapirommet og inn i det personlige livet til terapeuten.

Jeg gjør meg tanker om at et slags kjærlighetsløst vokabular er en del av årsaken til og opprettholdende for den økologiske krisen i psykologien, hvor avstanden til naturen, både den ytre og den indre, øker gjennom ordene vi bruker. Jeg erfarer et lengselsrop etter de levende og jordnære ordene i faget vårt: føde, visne, tenne, elske, mold, røtter, smelte, skjelve, spire, bære, svikte, holde, skape, jeg og du og vi ...

En mulighet

Noen har fortalt meg at et godt tegn på at en terapi har vært virksom, er at terapeuten har endret seg. Bare ved en deling av noe pasienten før bar alene, oppstår en terapi, der terapeuten lar seg bevege og løfter pasientens erfaring og stemme inn i fellesskapet og verden igjen (Siiralla, 1989). Det finnes en mulighet for at vi i møte med jenta på akuttposten og den økologiske krisen kan erfare og gjøre håpefulle endringer, i oss selv og faget vårt, hver for oss, sammen.

Merknad. Pasienthistorien er anonymisert og kan ikke knyttes til personen det gjelder.

Referanser

- Buber, M. (2003). *Jeg og Du*. De norske bokklubbene. Originalutgaven utgitt i 1923.
- Buber, M. (1967). *Skyld og skyldfølelse*. Minerva Forlag.
- Bjørklyhaug, K. I. & Vetlesen, A.J. (2020). *Det går til helvete. Eller? Om kjærlighet, sorg og raseri i natur- og klimakrisens tid*. Dinamo forlag.
- Cushman, P. (1990). Why the Self is Empty: Toward a Historically Situated Psychology. *American Psychologist*, 45(5), 599–611.
- Cushman, P. (2007). A Burning World, an Absent God: Midrash, Hermeneutics, and Relational Psychoanalysis. *Contemporary Psychoanalysis*, 41, 399–417.
- Derrida, J. (1999). *Adieu to Emmanuel Levinas*. Stanford University Press.
- Ekeland, T-J. (2009). Psykologi – den gode kunnskapen? I H. E. Nafstad & R. M. Blakar (Red.), *Fellesskap og individualisme* (s. 101–134). Gyldendal Akademisk.
- Ekelund, B. Z. (2022). Slik kan psykologer ta ansvar for klima. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 59, 214–215.
- Fisher, A. (2013). *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life*. Suny Press.
- Freire, P. (2014). *Pedagogy of Hope. Reliving Pedagogy of the Oppressed*. Bloomsbury Publishing
- Frøseth, A.J. (2016, 12. mai). *Er seksåringen blitt den nye sjuåringen i skolen?* Utdanningsnytt. <https://www.utdanningsnytt.no/er-seksaringen-blitt-den-nye-sjuaringen-i-skolen/144971>
- Hollway, W., Hoggett, P., Robertson, C., & Weintrobe, S. (2022). *Climate Psychology. A matter of Life and Death*. Phoenix Publishing House.
- IPCC, 2022: *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khouradajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157926>

- Jensen, T. (2019). *Ecologies of Guilt in Environmental Rhetorics*. Palgrave Studies in Media and Environmental Communication. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05651-3_1
- Kagan, C., Burton, M., Duckett, P., Lawthom, R., & Siddiquee, A. (2019). *Critical Community Psychology. Critical Action and Social Change*. Routledge.
- Klyve, A. (2016). *Unge, sinte, villfarne menn*. Vårt medansvar. Fagbokforlaget.
- Kolstad, H., Langslet, L.R. & Aarnes, A. (1991). *Gabriel Marcel. Mysteriets tenker*. Aventura.
- Lawrance, E., Thompson, R., Fontana., G. & Jennings., N. (2021). *The impact of climate change on mental health and emotional wellbeing: current evidence and implications for policy and practice*. Imperial College London. Grantham Institute.
- Levinas, E. (2000). *God, Death, and Time*. Stanford University Press.
- Løgstrup, K. E. (2010). *Den etiske fordring* (4.utg). Forlaget Kim.
- Løkke, P. A. (2021). *Ungdommens transformasjoner. Ni essays for å forstå ungdomsfasen*. Gyldendal.
- Lønning, P. (2019). *Jordboka II. Inn i det kompostmoderne, nærare naturen*. Lønning Nyskaping.
- Madsen, O. J. (2010). *Den terapeutiske kultur*. Universitetsforlaget.
- Madsen, O. J. (2009). Psykologi, samfunn og etikk. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 45(2), 144–152.
- Nafstad, H. (red.). (2004). *Det omsorgsfulle mennesket: Et psykologisk alternativ*. Gyldendal Akademisk.
- Orange, D. M. (2017). *Climate Crisis, Psychoanalysis, and Radical Ethics*. Routledge.
- Oxfeldt, E. (2016). *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid*. Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215028095-2016>
- Prilleltensky, I. (2008). The role of power in wellness, oppression, and liberation: The promise of psychological validity. *Journal of Community Psychology*, 38(2), 116–136. <https://doi.org/10.1002/jcop.20225>
- Psykologtidsskriftet. (2020, s. 845), vol 57. Klimakontroverser. Se også: <https://www.facebook.com/groups/358024607657495/posts/3190120074447920>
- Reich, W. (1973). *Ether, God and Devil* (2.utg). *Cosmic Superimposition* (2. utg). Farrar, Straus and Giroux. 1. utgave publisert i 1949 og 1951.
- Ridar, T. & Ertesvåg, F. (2018, 30. september). Barnepsykiatere slår alarm: Barn helt ned i førskolealder blir syke av stress. *VG* (del av saken Skolesviket).
- Roszak, T. (2001). *The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology* (2. utg). Phanes Press.
- Roszak, T., Gomes, M. E. & Kanner, A. D. (red.). (1995). *Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the Mind*. Sierra Club Books.
- Siiralla, J. (1989). Fra forflytting til overføring. I S. Gilbert., S. Haugsgjerd & H. Hjort (Red.), *Livslinjer, psykiatri og humanisme. Festskrift til Endre Ugelstads 70 årsdag* (s. 65–87). Tano Aschehoug.
- Skår, S., Slåttå, L. S., Tørstad, R. & Kroken, S. T. (2012). Psykologiens og psykologens samfunnsperspektiv. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 50(5), 462–465.
- Slåttå, L. S., & Madsen, O. J. (2014). «Jeg svømmer alene»: En økopsykologisk utforskning av de endelige vilkår i eksistensiell psykoterapi. *Scandinavian Psychologist*, 1. <https://doi.org/10.15714/scandpsychol.1.e9>
- Slåttå, L.S. (2014). *Hjemlengsel – og hvordan en økologisk krise kan vise oss veien hjem igjen. En økopsykologisk utforskning av de endelige vilkår i eksistensiell psykoterapi*. Hovedoppgave. Psykologiske Institutt, Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/39410>
- Stoknes, P. E. (1994). *Økopsykologi: Fra et intrapsykisk selv til et økologisk Selv*. Hovedoppgave. Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo.

- Sverdrup-Thygeson, A. (2020). *På naturens skuldre. Hvordan ti millioner arter redder livet ditt*. Kagge Forlag.
- Taylor, C. (2019). *Autentisitetens etikk* (8.utg). Cappelen Akademisk: Cappelens upopulære skrifter.
- Unicef. (2021). *The Climate Crisis is a Child Rights Crisis: Introducing the Children's Climate Risk Index*.
<https://www.unicef.org/reports/climate-crisis-child-rights-crisis>
- Vetlesen, A. J. (2009). *Fellesskap i individualismens tidsalder*. I H. E. Nafstad & R. M. Blakar (red.), Fellesskap og individualisme (s. 19–55). Gyldendal Akademisk.
- Vetlesen, A.J., & Bjørklyhaug, K.I. (2020, 11.06). Er økologisk sorg en form for kjærlighetsorg? *Morgenbladet*. <https://www.morgenbladet.no/ideer/kronikk/2020/06/11/er-okologisk-sorg-en-form-for-kjaerlighetssorg/>
- Weingarten, K. (2007). Hope in a time of global despair. I C. Flaskas, I. McCarthy & J. Sheehan (Red.), *Hope and despair in Narrative and Family Therapy* (s. 13–23). Routledge.
- Weintrobe, S. (2021). *The Roots of the Climate Crisis. Neoliberal exceptionalism and the culture of uncare*. Bloomsbury Academic USA.
- Winnicott, D. W. (2002). *Winnicott on the Child*. Perseus Publishing.
- Østberg, M. A. (2004). Kjærlighet i terapirelasjonen. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 41, 21–26.

Pasienthistorien er anonymisert og kan ikke knyttes til personen det gjelder.